

Меморіальна Шевченкіана Сумщини: сторінки історії

Тарас Григорович Шевченко – духовний пророк українського народу, проте образ великого українця має своє матеріальне втілення. Нині меморіальна Шевченкіана Сумщини складається з понад 30 монументальних творів, зокрема, 28 пам'ятників, 3 меморіальних дошок та 3 пам'ятних знаків, присвячених місцям перебування Кобзаря. Найбільш відомим та цінним є пам'ятник у Ромнах, створений уродженцем Сумщини І. П. Кавалерідзе. Історія створення деяких скульптурних творів, що увічнюють образ Т. Шевченка не менш складна та цікава, ніж доля самого поета.

Меморіальна Шевченкіана Сумщини не була предметом спеціального дослідження. Окремі дані щодо пам'ятників Т. Шевченку містять публікації у пресі[1], путівники по Сумській області [2], по Сумам[3]. Виданий 1993 р. збірник «Тарас Шевченко і Сумщина» [4] вміщує нарис Г. Діброви «Ім'я, освячене любов'ю» про перебування Т. Г. Шевченка на Роменщині та про обставини спорудження Іваном Кавалерідзе і відкриття пам'ятника в 1918 році. Опубліковані архівні документи [5,6] дають уявлення про прагнення увічнити пам'ять Т. Шевченка в роки національно демократичної революції 1917 – 1920 рр. У радянські часи було видано декілька праць, присвячених творчості І.Кавалерідзе[7,8] У мистецтвознавчій літературі можна знайти характеристику творів скульптора, зокрема, й пам'ятників Т. Шевченку [9]. Цінним джерелом є спогади самого скульптора, в яких І. Кавалерідзе детально розповідає про роботу над пам'ятником у Ромнах[10]. Значно менше відомо про обставини спорудження пам'ятника в Сумах і практично нічого про причини та час, коли він був знищений. Авторка даної статті ставить за мету на основі опублікованих джерел, спогадів, нової інформації здійснити комплексний історичний та мистецтвознавчий аналіз найбільш цінних монументальних творів, що втілюють образ Т. Г. Шевченка на Сумщині. Особлива увага приділяється пам'ятникам, створеним уродженцем краю І.П.Кавалерідзе. Здійснюється спроба дослідити причини та час зруйнування пам'ятника цього скульптора в Сумах.

Сумська земля багата на місця, які відвідував Тарас Шевченко, які знайшли відображення у його творах. Пам'ять про поета зберігалася на Глухівщині, Конотопщині, Кролевеччині, Лебединщині, Роменщині. Незважаючи на заборони та ретельний нагляд органів влади в умовах політичної реакції та поширення великодержавного шовінізму напередодні Першої світової війни, громадськість влаштовувала заходи із вшанування пам'яті Т.Г.Шевченка: поширювали відомості про життя та творчість поета, організовували читання його творів, вистави, шевченківські вечори тощо. 1914 р. група гласних Конотопської міської думи звернулася до міської управи із заявою про необхідність назвати одну з вулиць Конотопа Шевченківською та встановити погруддя у міському сквері[5,104].

Після падіння самодержавства представники нових органів української влади та національних організацій неодноразово порушували це питання на

зборах та мітингах. Наприклад, 21 травня 1917 р. в Сумах відбулися велелюдні українські урочистості, під час яких «червоною ниткою проходило ім'я великого співця України Тараса Шевченка». Вже 29 травня «Просвіта» звернулася до міської думи з низкою пропозицій щодо увічнення пам'яті Т. Шевченка: «місто Суми і Сумський повіт повинні увічнити це велике для України ім'я, тим більше, що жителі міста і повіту суть прямі нащадки вихідців з правобережної України. Ці вихідці під ім'ям «черкас» в 1657 р. під проводом полковника Кондратьєва заснували Сумський полк, який займав тоді теперішню територію м. Сум і його повіту... Таким чином, теперішні нащадки Сумських обивателі кровно споріднені з батьківщиною Т.Г. Шевченка – Правобережною Україною, бо Т.Г. Шевченко походив звідти ж, а саме з нинішнього Канівського повіту Київської губернії. І загальне значення Т.Г. Шевченка для всієї України і ця подробиця, яка пов'язує обивателів м. Сум з Правобережною Україною, дають товариству «Просвіта» надію, що гласні м. Сум погодяться увічнити ім'я Т.Г. Шевченка шляхом перейменування однієї з кращих вулиць м. Сум, наприклад, Петропавлівської на вулицю Т.Г. Шевченка, а також погодяться назвати одну з міських шкіл його іменем, разом з тим в майбутньому передбачається поставити і пам'ятник Т.Г. Шевченку в м. Сумах, на що треба надіятись відгукнеться у свій час міське самоврядування...»[6,7-8]. Серед цих пропозицій найбільш привабливою була ідея встановлення пам'ятника великому поетові. Здійснити цей задум вдалося восени 1918 р., коли у Ромнах постав перший в Україні пам'ятник Кобзареві роботи І.П. Кавалерідзе.

Іван Петрович Кавалерідзе (1887-1978 рр.) – скульптор, кінорежисер, актор, драматург, - народився на хуторі Ладонській (нині – с. Новопетрівка Сумської області). Батько майбутнього скульптора був нащадком грузинських переселенців у четвертому поколінні. Дитинство Івана пройшло у с. Талалаївці, де він навчався у земській школі. 1899 р. його забрав до Києва дядько – художник Сергій Мазаракі, людина різнобічних інтересів та обдарувань. Серед його знайомих були видатні російські та українські художники. Спілкування з ними сприяло формуванню художніх нахилів Івана. Відрахований з приватної гімназії за участь у студентських заворушеннях 1905 р., І. Кавалерідзе вступив до Київського художнього училища, в якому навчався у класах архітектури та скульптури професора Ф. Балавєньського. 1909 – 1910 рр. скульптор навчався у Паризькій Академії мистецтв та стажувався у майстерні Н. Аронсона. Очевидно, в цей період І. Кавалерідзе ознайомився з новою мистецькою системою початку ХХ ст. – модернізмом, зокрема, такими напрямками, як авангардизм та кубізм¹.

1910 - 1911 рр. І.Кавалерідзе створив проект пам'ятника святій княгині Ользі. Відтоді історична тематика була однією з провідних у творчості І.Кавалерідзе. Як згадував скульптор, ще в молоді роки його приваблювала

1. Кубізм(фр.) – течія в образотворчому мистецтві початку ХХ ст., представники якої намагались звести пластичне вирішення художнього образу до комбінації геометричних фігур(куба, кулі, циліндра, конуса тощо). Першочерговим завданням кубізму було конструювання об'ємної форми на площині[11, с.120 -121].

ідея створення галереї пам'ятників видатним діячам, зокрема, і Тарасові Шевченку. За спогадами І.Кавалерідзе, під час конкурсу на проект пам'ятника з нагоди 50-х роковин смерті поета, в 1911р., оголошеному Київською міською думою, шовіністи виступили проти спорудження монумента. На думку скульптора, це було пов'язано з великим інтересом киян до поданих проектів, що значно перевищував інтерес до проекта пам'ятника Олександрю II, розміщеного поруч [10,68]. Журі, членами якого були художники В.Васильківський, І.Іжакевич, В.Кричевський, І.Труш, М.Лисенко, вирішило замість першої неприсудженої премії присудити кілька заохочувальних премій. З-поміж інших нагороджених митців був і І.Кавалерідзе.

Відслуживши у 1915 – 1917 рр. під час Першої світової війни у російській армії, тридцятирічний скульптор повернувся в Ромни, де із завзяттям поринув в культурно-мистецьке життя малої батьківщини. Він був організатором Товариства охорони пам'ятників старовини і музею у Ромнах, викладав малювання у кількох школах, керував міським драмгуртком та театральною трупю залізничників. У своїх спогадах І.Кавалерідзе детально описав історію спорудження найвідомішого пам'ятника Т. Шевченку. Робота над пам'ятником відбувалася в період національно-демократичної революції. Як зазначає автор – упорядник збірника документів «Українське відродження 1917 – 1920 рр. на Сумщині», цей пам'ятник було встановлено «за часів Гетьманату П. Скоропадського» [6,8]. Проте, як свідчать спогади І.Кавалерідзе, Ромни в 1918 р. перебували під контролем більшовиків. Скульптор негативно характеризував гетьмана П. Скоропадського, називаючи його «ставлеником окупантів». Лояльне ставлення І.Кавалерідзе до більшовицької влади підтверджує і той факт, що саме йому керівники міста доручили одночасно з монументом поету звести пам'ятник «Жертвам революції» (пізніше перейменований на «Героїв революції»).

І. Кавалерідзе згадував, що при обговоренні проекта майбутнього пам'ятника викликало жвавий інтерес у Ромнах. Не лише робітники, але й представники інших верств висловились на підтримку спорудження пам'ятника поету. Зокрема, заможний торговець Симонов, незважаючи на несприйняття «нової влади», погодився матеріально підтримати проект. Сорок бочок цементу у майстерню скульптора доставили залізничники. Знайшлися добровольці, які діставали цеглу із зруйнованих торгових рядів, носили воду, замішували бетон. Більш складні роботи виконували кваліфіковані каменярі, штукатурки, пічники. Роботи зі спорудження пам'ятника відбувались одночасно із зведенням театру залізничників. Серед помічників І.Кавалерідзе найбільш високо оцінював роботу пічника Степана Шкурата, який в подальшому став відомим театральним артистом. Цінні поради та консультації давав скульптору молодший сучасник і приятель Т. Шевченка, великий знавець та шанувальник творчості поета Григорій Вашкевич. За задумом митця, монумент мала оточувати огорожа, яку виготовили з чавуна у власній ливарній майстерні формувальники брати Орленки та їх сини. Вони

ж виконали підготовчі роботи зі встановлення каркасу пам'ятника Т. Шевченку в Ромнах, Полтаві, Сумах, інших пам'ятників І. Кавалерідзе.

Оригінальність задуму скульптора полягала як у виборі місця розташування пам'ятника, так і в новаторській формі твору. Як відомо, влітку 1845 р. Т. Шевченко побував у Ромнах, на Іллінському ярмарку. Своє враження поет передав через 12 років, на засланні, у «Щоденнику»: «Ильин день. Ильинская ярмарка в Ромни. В 1845 году я случайно видел это знаменитое торжище. Три дня сряду глотал пыль и валялся в палатке покойного Павла Викторовича Свички.»[11, 63]. Найбільше враження на поета справила гра талановитого українського актора Карпа Соленика у ролі Чупруна в п'єсі І. Котляревського «Москаль – чарівник». Пам'ятник вирішили спорудити на тому місці, де в липні 1845 р. стояв намет поміщика Л.В. Свічки, котрого Т.Шевченко помилково назвав Павлом Вікторовичем.

Спершу монумент планували спорудити на невеликому фундаменті, однак для виконання задуму митця потрібно було велике приміщення, під майстерню пристосували лавку у торгових рядах. У лавці зірвали підлогу, аби збільшити висоту. І. Кавалерідзе згадував: «Працюю над пам'ятником Шевченку у приміщенні старої лавки. Стіни є, вікон немає, дверей немає, даху немає. Коли іде дощ, я накриваю себе і фігуру брезентом. Шниряють щури, я наступаю на них, щури пищать.»[12, 13]. Проте, ніщо не завадило роботі. Основним матеріалом для виготовлення скульптури був бетон, висота пам'ятника склала 700 см.

Як зазначалося вище, творче рішення пам'ятника у Ромнах певною мірою наслідувало проект 1911 р.. Однак, в подальшому І.Кавалерідзе змінив концепцію пам'ятника: «Там Шевченко сидів сумний, ніби пригнічений усім побаченим, на прямокутному, дещо скошеному постаменті. У роменському ж пам'ятнику в самій посадці голови, руки, яка лежить на коліні, в усій фігурі, що органічно зливається з постаментом, який нагадує курган, я намагався поряд з соціальною характеристикою передати нездоланну внутрішню силу поета, його зв'язок з рідною землею. Хотілося, аби пам'ятник пробуджував думку про безсмертя... слова Шевченка...»[10, 68]. На постаменті були вигравіровані рядки з поезії Т.Шевченка «Марку Вовчку. На пам'ять» (1859:

«...і оживу,
І думу вольную на волю
із домовини возову...»

Що стосується мистецького стилю пам'ятника, то його характеризують як приналежний до кубізму, а сам скульптор – основоположником українського авангарду у пластиці [7, 2]. Сучасний мистецтвознавець Я. Кучеренко називає стиль першого у Центральній Україні пам'ятника Кобзареві «кубо-конструктивізм» [13, 10].

Урочисте відкриття монумента відбулося 27 жовтня 1918 р. На урочистостях були присутні мистецтвознавець та художник Н.Онацький, виступив 80-річний Г. Вашкевич, у концерті взяли участь поет М. Вороний, співаки М. Литвиненко – Вольгемут, М. Микиша, І. Стешенко. Скульптура, яка зображує Кобзаря, який сидить в задумливій позі, є одним з найбільш

«людяних» пам'ятників поету. У Києві, на Андріївському узвозі, встановлений макет роменського пам'ятника. Встановлений з бетону монумент з часом почав руйнуватися і тому було вирішено виготовити його копію з бронзи. Реконструкцію здійснювали скульптори В.Клоков і Б.Довгань, а також архітектор В.Юр'єв. Відкриття оновленого пам'ятника відбулося рівно через 70 років після створення оригіналу – 27 жовтня 1982 року. Нині цей пам'ятник є своєрідною візитівкою міста, матеріальним втіленням духу великого сина українського народу.

З історією спорудження монументів Т.Шевченку пов'язана організація І. Кавалерідзе художньо – промислової майстерні для безпритульних дітей у роки громадянської війни, які допомагали скульптору споруджувати пам'ятники, зокрема, монументи у Полтаві (1925 р.) та в Сумах (1926 р.). Крім того, діти виготовляли деякі побутові речі – попільниці, чорнильниці, та інше.

Пам'ятник Т.Шевченку у Сумах – яскравий прояв новаторства у пластиці. Нагромадження геометричних об'ємів і площин, які увінчувала виразна постать Кобзаря, повторювало роменську композицію, але цей варіант був набагато експресивнішим. Образ Тараса, що ніби висічений у скелі, висловлює рішучість і непоборність. Пам'ятник було встановлено у сквері на центральній вулиці Сум – Соборній. Імовірно, його новаторські форми дисонували з традиційною забудовою повітового міста. Виконаний він був із залізобетону, висота погруддя – 300 см.

Цей пам'ятник проіснував в обласному центрі до 1950-х років, проте точний час та причини його знесення не з'ясовані. За одними даними, це відбулося 1953 р., одразу після смерті І. Сталіна [14] 1957 р. у сквері Т. Шевченка, неподалік від пам'ятника роботи І. Кавалерідзе було встановлено монумент поету, підніжжя якого облицьоване чорним гранітом. Автор пам'ятника – сумський скульптор Я. Красножон, прихильник реалістичних традицій у мистецтві, архітектор – М. Махонько. Проте, остаточно пам'ятник було зруйновано на початку 1960-х років, що було пов'язано з боротьбою М.Хрущова проти «формалізму у мистецтві».

На початку 2000-х рр., під час реконструкції вулиці Соборної у Сумах та ремонту комунікацій були знайдені рештки пам'ятника роботи І.Кавалерідзе, уламки якого зберігаються у Сумському художньому музеї ім. Н. Онацького. За інформацією головного архітектора міста В. Бикова, експертна комісія має вивчити питання про можливість відновлення скульптури за авторськими ескізами І.Кавалерідзе. На нашу думку, в разі неможливості відновлення пам'ятника варто було б розмістити на інформаційних стендах у сквері Т.Шевченка фото та інформацію про оригінальний пам'ятник нашого земляка.

Пам'ятники Т. Шевченку споруджені в багатьох містах і селах Сумщини, насамперед, у тих, де він бував – крім Ромен, Кролевця, Сум, у Конотопі (1939 р.), с. Шевченковому Конотопського району (1959 р.), Лебедині (1964 р.), с. Лифиному (1964 р.), с. Андріївці Роменського району (1967 р.) та ряді інших населених пунктів області. Меморіальна шевченкіана

є важливою частиною культурної та історичної спадщини Сумщини, потребує подальшого дослідження та збереження, а з часом буде поповнюватись новими творами наших сучасників.

Посилання

1. Підпригора А. Пам'ятники Т.Г.Шевченку на Сумщині/А.Підпригора//Ленінська правда.-1988.-1 липня.
2. Дейнека А.И. Памятники архитектуры Сумщины. Путеводитель/А.И. Дейнека.-Х.:Прапор, 1989.-199с.
3. Суми. Запрошуємо до знайомства: путівник/авт. тесту Д.В. Кудінов; кер. Проекту І.О. Дяденко, В.К.Шейко; ред. М.Л.Охріменко.-Київ: Фолігрант, 2013.-160с.:іл. – Текст укр..та англ.. мовами.
4. Тарас Шевченко і Сумщина. Зб. ст./ О. П. Столбін, П. Охріменко та ін.. – Суми :Ред. – вид. відділ облуправління по пресі, 1993.- 104 с.
5. Ключова О.О. До біографії Т.Г.Шевченка (за матеріалами Державного архіву Сумської області/О.О. Ключова//Сумський історико-архівний журнал.-2011.-№ XII-XIII.- С.104 – 106
6. Українське відродження 1917 – 1920 рр. на Сумщині: Т.1/автор – упорядник: Іванущенко Г.М.-Суми: ФОП Наталуха А.С., 2010.-280 с.: іл.
7. Зінич С.Г., Капельгородська Н.М. Иван Кавалеридзе/С.Г. Зінич, Н.М. Капельгородська.-К.:Мистецтво, 1971.-184 с.
8. Иван Кавалеридзе. Скульптура/ Авт. вст.ст. Капельгородська Н., О. Синько.-К.:АТЗТ «Україна-Спорт-Груп», 1997.-52 с.
9. Сумський художній музей ім. Н.Онацького. Альбом/ Г.П. Ареф'єва, Г.М.Дужа, Н.В. Курасова та ін.- К.:ВД «Фолігрант»,2005-172с.:іл.-текст укр. та англ. мовами.
10. Иван Кавалеридзе. Сборник статей и воспоминаний (сост. и примеч. Е.С. Глущенко)-К.:Мистецтво, 1988.-179 с.
11. Шевченко Т.Г. Зібрання творів у 6 т. (вид., автентичне 1-6 томам «Повного зібрання творів у 12 томах»)/Редкол: М.Г.Жулинський (голова) та ін.-Т. 5.-К.:Наукова думка, 2003.-496 с.
12. Сумщина.- 2014.-№ 8 (5.03).-с.13
13. Кучеренко Я. Історія монументів Кобзареві/Я.Кучеренко-День.-2013.-№159-160.-С. 10
14. ДС Експрес.-2011.-№11(727)-16 березня.